

In ons opstel *Nieuwe onoorspronkelijkheid bij* ^{Hendrik}Mande. Zijn « *Corte enighe Sprake* » een vertaling, trokken wij voor het eerst de aandacht op een merkwaardig gerythmeerd stuk Latijnsch proza, dat in het Brusselsch handschrift 4935-43 een brief heet te zijn waarin heel de mystieke opgang der ziel, gelijk die in Ruusbroec's *Brulocht* staat geteekend, kort wordt samengevat. Zoo toch luidt het opschrift van den rubricator, een karthuiser uit Herne : *Incipit epistula cuiusdam devotissimi viri, in qua sub brevibus verbis describitur totus processus illius libri venerabilis domini Johannis de Ruusbroec de Ornatu spiritualium nuptiarum* ¹⁾). Ook in een tweede karthuiserhandschrift, dat de Universiteitsbibliotheek te Utrecht bewaart, en dat wij later raadpleegden, troffen wij het stuk aan onder dezelfde rubriek, waarbij, in den rand, nog de volgende wordt bijgevoegd : *Abbreviatio libri Fratris Johannis rusbroec de Ornatu spiritualium nuptiarum* ²⁾).

Bij onze eerste uitgave van den tekst, alleen naar het Brusselsch handschrift, herinnerden wij er aan, dat Dr. VISSER, in zijn proefschrift over Hendrik Mande, het oordeel uitsprak : « Iemand, die zoo innig, zoo vroom schrijven kon in zulk een zoetvloeiende taal en schoonen stijl, behoort genoemd te worden onder de beste prozaschrijvers der middeleeuwen ». Waarbij wij opmerkten : « Zeer zeker, en de steller van het oorspronkelijke verdient op zijn minst dien lof. Maar het is niet Mande ». Wat wij dan uit de naast elkaar gepubliceerde Dietsche en Latijnsche teksten gemakkelijk aantoonde.

De toen gedane belofte, op het belang te wijzen dat de oor-

1) Zie *Dietsche Warande en Belfort*, 1921, II, blz. 79-96. Ook voor wij de *Epistula* publiceerden, om Mande het auteurschap er van te ontzeggen, was de zoogenaamde samenvatting van Ruusbroec's *Brulocht* bekend. AUGER had er op gewezen, dat de brief gesignaleerd werd door Schoonhoven, in diens verdedigingsgeschrift van Ruusbroec (*Etude sur les mystiques des Pays-Bas au moyen âge. Mémoires couronnés de l'Acad. royale de Belg., Tome 46, blz. 188.*) Maar Auger heeft den tekst wel niet onder de ooggen gehad, en niemand had het belang er van gezien.

2) Zie nr 79 in den *Catalogus codicum manuscr. Bibl. Univ. Rheno-Trajectensis*, 1887, I, blz. 22. Het tractaatje staat op folio 209 vv.

spronkelijke *Epistula processus* ³⁾ niet alleen ten opzichte van Mande, maar op zichzelf bezit, moesten wij nog altijd inlossen. Daarom dit artikel.

In meer dan een opzicht bleek het oorspronkelijk schriftje ons toen reeds belangrijk. Vooreerst is het maar heel weinig wat de titel voorgeeft. De vraag van een correspondent naar den korten zin van Ruusbroec's meesterstuk, was voor den auteur alléén de aanleiding, om feitelijk zijn eigen, wel gelijke, maar toch heel anders geschakeerde opvatting van het geestelijke, vooral van het hoogst mystieke leven, vast te leggen. Die schakeering alleen reeds, is van belang voor de geschiedenis onzer mystiek aan het einde der veertiende en het begin der vijftiende eeuw. Ze geeft ons immers de opvatting van het geestelijk leven door een gezaghebbend man.

Dat ook deze, gelijk Ruusbroec, onomwonden het toppunt der mystiek in een echte Godsschouwing plaatst, kwam onze overtuiging omtrent het traditioneele dezer meening bij een heele reeks hooge mystici versterken. En onmiddellijk naast Schoonhoven getuigt de schrijver der *Epistula* op zijn beurt voor een interpretatie van Ruusbroec die ons reeds aan de hand was gedaan door de inwendige critiek van het werk zelf van onzen Brabantschen mysticus.

Niet minder treffend was de merkwaardige, rythmische vorm dien 's schrijvers proza vertoont. Nog door Mande's, trouwens niet slechte, vertaling heen, had hij Visser bekoord, en diens hooggestemd oordeel uitgelokt. Toen wij zelf in 1914, een eerste maal met de *Epistula processus* te doen kregen, ter gelegenheid onzer doctorale thesis ⁴⁾, schreven wij: « Het zal genoegzaam uit dit tractaatje blijken, dat Thomas a Kempis bij zijn eigen stam, onmiddellijk vóór hem, voorbeelden vond ». En na de mededeeling der ontdekking van nog onbekend gebleven Dietsch rythmisch proza uit diezelfde periode ⁵⁾, besloten wij: « Men zal zien dat er nog heel wat te

3) Zoo noemen wij, korthedshalve, het tractaatje.

4) Slechts voor een gering deeltje verschenen, in *Versl. en Med. der Kon. Vl. Academie*, 1921, blz. 77 vv. : *Uit den voorarbeid tot een critische uitgave van Ruusbroec's « Brulocht »*.

5) Hierover hopen wij het later te hebben.

zeggen valt in het hoofdstuk onzer Geschiedenis der Letterkunde: Het rythmisch proza der XVe eeuw ».

Maar pas nu heeft Prof. Dr. Van Ginneken, door zijn ontgisting omtrent Hendrik Eger en het « monachale humanisme », den grondslag gelegd voor den definitieven opbouw van dat hoofdstuk. Zijn twee studiën ⁶⁾ kwamen ons bij dit opstel niet weinig gelegen, gelijk ook dit voller in het licht zetten der *Epistula processus* hem welkom zal zijn.

In een eerste deel zullen wij, grootendeels op grond van wat wij reeds in 1914 schreven, de vraag naar den auteur en den datum van het tractaatje behandelen. Is Hendrik van Kalkar de schrijver? Daarbij zullen wij nagaan of de *Epistula processus* misschien geen oplossing geeft voor het probleem omtrent een Latijnsche vertaling der *Brulocht* die Thomas Hemerken van Kempen zou hebben geleverd.

In de twee volgende gedeelten zullen wij den inhoud en de mystieke opvatting der *Epistula* trachten te schetsen. Wat dan weer voor de auteurskwestie zijn belang heeft.

Na het terugvinden van den oorspronkelijken tekst in nog een tweede handschrift, dat een paar betere lezingen biedt, was een nieuwe uitgave van de *Epistula* in een bijlage, wenschelijk. Te meer daar de eerste louter in functie van Mande's vertaling was geschied, en zonder de gewenschte nota's was gebleven. Die waren in een letterkundig Tijdschrift minder op hun plaats. Op het zuiver weergeven van de punctuatie der handschriften, die van zulk belang is bij rythmisch proza, werd hier ook beter gelet. Door de publicatie in dit Tijdschrift zal het meesterstukje voor de belangstellenden ook veel toegankelijker zijn.

I. WIE SCHREEF DE « EPISTULA PROCESSUS » EN WANNEER ?

De *Epistula* werd zeker vóór 1406 geschreven, vermits Schoonhoven ze aanhaalt in zijn verdediging van Ruusbroec's

6) *Het monachale humanisme in Nederland*. In *Onze Taaltuin*, 1939, blz. 257 vv. En *Trois textes pré-Kempistes du premier livre de l'Imitation*. In *Verh. der Kon. Ned. Akad. van Wetensch., Afd. Letterkunde*, Amsterdam, 1940.

Brulocht tegen den aanval van Gerson ⁷⁾). Of de brief lang daarvoor werd opgesteld, kan niet met zekerheid worden gezegd, maar het is niet waarschijnlijk. Want veel wijst er op, dat hij, evenals Gerson's eerste brief over de *Brulocht*, zijn ontstaan dankt aan het verlangen van Bartholomeus Clantier, den karthuizermonnik van Herne, om het meesterstuk van den Groenendaalschen mysticus te zien uitgelegd ⁸⁾). En dan is de *Epistula* wel ongeveer gelijktijdig met Gerson's eerste brief, dus vóór 1406 ⁹⁾). Wat mede uitlegt, waarom de kanselier hem in zijn eerste schrijven aan Clantier nog niet, wel echter in zijn tweede, van na 1408, aanhaalt. Waarschijnlijk kreeg hij mededeeling er van na zijn eerste schrijven; tenzij de *Epistula* hem alleen bekend is geworden langs Schoonhoven's aanhalingen in zijn verdedigingsgeschrift ¹⁰⁾). Zoo zou dan de dateering tusschen ietwat vóór 1406 en ietwat na 1408 vallen.

Gelijk wij vroeger betoogden, wijzen inwendige gronden genoegzaam er op, dat niet Mande, en dan oorspronkelijk in het Dietsch, de kleine verhandeling opstelde, maar dat een

7) De dateering dier *Defensio* blijkt uit den volgenden passus: « Nam a tempore mortis suae (t. w. van Ruusbroec), 25 anni fluxerunt vel circiter ». Bij DUPIN, *Gersonis Opera*, I, k. 67. De twee verwijzingen naar de *Epistula* vindt men aldaar k. 65 en k. 74.

8) Zie DUPIN, t. a. p., k. 67. In het hs. der Hernesche karthuis, waar Clantier leefde, nr 4935-43 der Kon. Bibl. te Brussel, staat de *Epistula* afgeschreven samen met Gerson's brief aan Clantier, en Schoonhoven's *Defensio*, alles na het afzonderlijk betiteld Derde Boek van Ruusbroec's *Brulocht*.

9) De tweede, waar Schoonhoven's *Defensio* wordt afgewezen, dateert, gelijk Auger reeds opmerkte, van na 1408, omdat Gerson daarin citeert « particulam cujusdam sermonis acti in capitulo uno Fratrum Carthusiensium Anno Domini 1406 vel 1408 ».

10) Naar het Brusselsche hs. met Schoonhoven's werken, nr 15129 der K. B., luidt de eerste vermelding, f° 42v: « Hoc idem patet ex epistula inferius annotata, quam quidam vir deuotissimus et doctissimus composuit; in qua sub breuibus verbis descriptus est totus processus libri fratris iohannis de ruusbroec de ornatu spiritualium nuptiarum ». De tweede vermelding komt voor op f° 53v, in dezer voege: « Vnde in epistula inferius annotata sic habetur: Hac hora incensi, sicut aque gutta vinatur infusa multo vino, sic ista (mens humana) efficitur lux in domino, optimata in optimo. Optima quippe ac omnipotens efficitur, quoniam in optimum ac in omnipotentem tota traicitur ».

kloosterling, Broeder N., gelijk hij zich noemt in den aanhef, het mooie tractaatje in het Latijn schreef, en dat het door Mande terecht een vertaling werd waardig geacht.

Wie mag die Broeder N. wel zijn?

1. *Niet Thomas a Kempis*, al kon zich, vroeger, aan den vertrouwde met zijn geschriften, een verleidelijke hypothese voordoen. Hij werd toch aanstonds getroffen door het eigenaardige, bij eerste kennismaking geheel Kempiaansche rythme der *Epistula*, en door den niet minder Kempiaanschen, innigen, uitroependen, zielsdiepen trant, dien hij hier alleen maar intenser en sterker weervindt.

Een andere herinnering kon hem ook nog naar Thomas Hemerken wijzen.

Aubertus MIRAEUS, in zijn eigenhandig schrijven aan Heribertus Rosweyde, gedagteekend 16 December 1622, en op de Kon. Bibl. te Brussel bewaard onder nr. 8961-62, heeft het over zijn opzoekingen naar een Latijnsche vertaling van Ruusbroec's *Brulocht* door Hemerken: « in quaerendo Ruusbroquii libello de nuptiis spiritualibus per Thomam Kempensem latine redditi » ¹¹⁾.

Hoe Miraeus besloot tot het bestaan van die vertaling, is ons niet bekend. Wel weten we, dat hij thuis was in de geschiedenis der Groenendaalsche Kanunniken. Het feit van die opteekening verdient dan ook onze aandacht, al zou men eerst kunnen geneigd zijn, er niet op in te gaan. Want men kan het toch eenigszins bevreemdend vinden, dat Thomas Hemerken een nieuwe vertaling zou hebben ondernomen, wanneer toch reeds twee goede bestonden, waarvan de eene, zonder ontrouw te kunnen heeten, den Latijnschen smaak van het midden der veertiende eeuw kon voldoen; terwijl de meer letterlijke door Geert Groot werd geleverd, den man die bij Hemerken in aanzien stond. Maar het zou wel kunnen, dat Miraeus naar een werk van Hemerken zocht, dat alleen betrekking had op Ruusbroec's *Brulocht*, zonder daarom juist de vertaling te zijn, gelijk Miraeus meende. Het onwaarschijnlijke feit van die nieuwe vertaling was dan uit den weg

11) Zie AUGER, t. a. p., blz. 189, noot 2.

geruimd, en Rosweyde's opzoeking had toch een zin ¹²⁾).

Zou juist de *Epistula* Thomas' werk niet zijn? Zou hij Ruusbroec's *Brulocht* op zijn wijze niet kort en rythmisch hebben samengevat?

Maar dan hebben we vooreerst den datum der *Epistula*. Gesteld, dat zij slechts weinig vóór 1406 werd opgesteld, dan is dat voor Thomas Hemerken toch wel een vroege datum. Pas 1399 kwam hij op den Agnietenberg. Als wij echter in aanmerking nemen, dat hij, van zijn dertien jaar af, te Deventer onder de leiding van Radewijns had gestaan, dat hij daar misschien al heeft medegewerkt aan het vermenigvuldigen der afschriften van Ruusbroec's tractaten, dan is het toch misschien niet volstrekt onmogelijk, dat de jonge religieus, op zesentwintig- of zevenentwintigjarigen ouderdom, Ruusbroec's meesterstuk zich zoo had eigen gemaakt, en het rythmisch proza reeds zoo meester was, dat hij de *Epistula* kon schrijven.

Daar blijft echter een tweede moeilijkheid; niet zoozeer uit het opschrift der *Epistula*, dat later kon zijn aangebracht, dan wel uit de benaming die SCHOONHOVEN aan den schrijver van het stuk geeft « vir doctissimus et devotissimus »; en het feit dat de schrijver als gezaghebbend man wordt aangevoerd in een strijdschrift tegen den grooten kanselier Gerson. Hiermede alleen reeds moeten wij afzien van den jongen Thomas, die te Parijs niet had gestudeerd, geen wetenschappelijken naam kon doen gelden, en pas 1416 met de *Imitatio* begon.

Dit alleen reeds volstaat, want inwendige gronden spreken minstens zoo sterk tegen het auteurschap van Thomas Hemerken. Gelijk ik reeds in 1914 schreef: « schijnt de schrijver der *Epistula* veel sterker mystisch aangelegd dan Kempen, en is zijn rythme veel kunstiger, soms gekunstelder dan dat van Thomas. Alles pleit er voor, dat wij hier met een voorganger van Hemerken te doen hebben, die dan misschien niet zonder invloed is geweest op den stijl van Thomas. Of hij nog meer schreef, en welk verband er bestaat tusschen het rythme der Dietsche tractaten die wij aantreffen en het rythme der *Epistula*, zal verder onderzoek moeten leeren ».

12) De onwaarschijnlijkheid zou ook verdwijnen, als men kon veronderstellen, dat Thomas heel de *Brulocht* rythmisch had getransponeerd!

De vertaling der *Brulocht* die Rosweijde opzocht, is dan zoo goed als zeker een verloren gegaan afschrift van Geert Grootte's werk ^{12b)} door Hemerken, en van dezès handteeken voorzien: « scriptum per me », gelijk dat ook voorkomt op den door hem gekopieerden Bijbel, en gelijk het Brusselsch handschrift der *Imitatio* het vertoont.

Voor Ruusbroec's invloed op Hemerken, onthouden we in alle geval dit zeer waarschijnlijke, lange, rustig inwerkende contact op het stille scriptorium of de zwijgende cel.

2. *Hendrik Eger van Kalkar*? Onze opzoeking omtrent den auteur der *Epistula*, was dan vanzelf in de richting gegaan der Nederlandsche karthuizers. Uit twee hunner kloosters, dat van Herne en dat van Utrecht, stamden de handschriften waarin de *Epistula* voorkwam. Daarbij was het ook al waarschijnlijk, dat Bartholomeus Clantier, de karthuizermonnik van Herne, die blijkbaar een beter inzicht in de leer der *Brulocht* nastreefde, en daarom een korte, klare samenvatting wenschte, zich met dat verzoek toch eerst en vooral naar een gezag in de eigen contemplatieve Orde heeft gewend. Als het eerste ons bewaarde afschrift der *Epistula*, dat van Herne, afkomstig is uit de karthuize van Clantier, den man die bij Gerson opheldering zocht van Ruusbroec's meesterstuk, zou het tweede afschrift, dat van Utrecht, ons misschien niet in de richting wijzen van den auteur der *Epistula* die aan een dergelijk verzoek moest voldoen? Een verzoek, dat men, niet zonder waarschijnlijkheid, kan meenen van denzelfden Clantier te zijn uitgegaan?

Bij het nader opzoeken van den karthuizer die in het begin der vijftiende eeuw een gezag bezat waarop men zich bij iemand als Gerson kon beroepen, was onze aandacht onmiddellijk naar Hendrik Eger van Kalkar gegaan. Het leek natuurlijk, als hij de auteur was, dat een afschrift der *Epistula* bewaard bleef in een karthuize wier eerste Prior, en denkelijk ook wier stichter, bekenden waren van Hendrik ¹³⁾. De tijd

12b) Niet Jordaen's vertaling. Die heet altijd *De ornatu spiritualium nuptiarum*.

13) Zie LE COUTEULX, *Annales Ordinis Carthusiens*. VI, Monstrolii, 1890, blz. 447: « Henricus Calkar, qui tunc florebat, primo hujus Domus Rectori ejusque forsan fundatori notus ».

vóór 1408, valt ook aan het einde der periode van Egers voor-naamste literaire bedrijvigheid, toen hij, ook in zijn brieven, de vrucht kon mededeelen van zijn lange en rijke ervaring¹⁴). Maar een studie over hem bestond toen nog niet, en zijn werk was mij niet toegankelijk genoeg, zoodat ik een nader onderzoek omtrent zijn mogelijk auteurschap, ook om andere opzoekingen, moest verdagen.

Aan dat alles werd ik vanzelf herinnerd, toen Prof. Van Ginneken in *Onze Taaltuin* met de openbaring kwam, dat Eger van Kalkar in de Nederlanden de groote theoreticus is geweest van een vernieuwd Latijnsch rythmisch proza, en dat Hendrik zelf in dat proza een meester was gelijk wij dien voor onze *Epistula* opzoeken. Ik laat het aan de specialisten over, het rythme van ons tractaatje technisch te vergelijken met dat der andere werken van Eger. Ik verwacht niet dat van deze zijde moeilijkheden zullen rijzen voor zijn mogelijk auteurschap. Meer in overeenkomst met mijn andere opzoekingen en met het doel van dit Tijdschrift, verlangde ik de mystieke richting van Eger uit zijn werken op te sporen, om dan na te gaan, of we die in de *Epistula* terugvinden, en zodoende misschien een nadere positieve aanduiding voor Eger's auteurschap krijgen. Voor dit onderzoek kwam eerst en vooral in aanmerking hs. Qu. 372 der Preussische Staatsbibliothek te Berlijn, met Eger's *Contemplativa metrica*. Maar het geluk was niet met mij. Wegens de mobilisatieomstandigheden, was er geen denken aan het handschrift uitgeleend te krijgen. Op een aanvraag naar photographische reproductie aan de Direc-

14) Eger was niet alleen prior in vier karthuizen (Arnhem, Roermond, Keulen en Straatsburg), maar 20 jaar lang Visitor in zijn eigen Ordesprovincie, die toen nog de Nederlandsche en Duitsche kloosters omvatte. Daarenboven, « ex speciali mandato visitavit aliquando Domos Picardiae, Galliae et Alemaniae inferioris, similiter domum Pragensem in Bohemia et Brunensem in Moravia. Ternos habuit diversis temporibus sermones in Ordinis nostri generalibus Comitibus ». Zie LE VASSEUR, *Ephemerides Ordinis Carthusiensis*, Monstrolii, 1892, blz. 540. De vijf maal dat hij het algemeen kapittel zijner Orde bijwoonde, werd hij tot de belangrijke taak van Definitior gekozen. Bij de zijnen was hij dan wel een internationale figuur. Zie verder over hem Dr H. VERMEER, in de biographische inleiding op *Het tractaat « Ortus et Decursus Ordinis Carthusiensis » van Hendrik Egger van Kalkar*, Wageningen, Veenman & Zonen, 1929.

tie der bibliotheek mocht ik geen antwoord ontvangen. Ook een paar materiele bijzonderheden aangaande het hs., die voor de afkomst van den codex belang hebben, gelijk wij verder zullen zien, kon ik aldus niet te weten komen. Een definitieve oplossing van de vraag die ons bezighoudt, kan ik dus nog altijd niet leveren. Binnen de Karthuizerorde, waar wij den auteur wel moeten zoeken, is Eger zeker de meest aangeduide persoonlijkheid.

Maar de ontleding van den mystieken inhoud van de *Epistula processus* heeft op zichzelf haar belang. Aan hen die beter er in zullen slagen het hs. der *Contemplativa metrica* te bestudeeren zal zij de vergelijking makkelijker maken. Alvorens ons met die ontleding in een volgend gedeelte bezig te houden, deelen wij eerst nog, onder 3, bijzonderheden mede die wij toevallig te weten kwamen, en die van belang kunnen zijn voor de kennis der afkomst van het Berlijnsch afschrift van Eger's mystiek tractaat, zoo die afkomst aan den codex zelf niet meer is te herkennen, gelijk wij gelooven.

3. *Vermoedelijke afkomst van het Berlijnsch handschrift met Egers « Contemplativa mystica »*. In *Le bouquiniste Belge*, 1940, nr. 1, *Catalogue de livres rares et curieux*, bood de firma Georges Moorthamers te Antwerpen, onder nummer 395, een handschrift van 1390 aan, met werken van den Augustijn Hendrik van Friemar, te weten zijn uitvoerig *De perfectione interioris hominis*, naast zijn *Expositio super orationem dominicam et salutationem angelicam*. Bij inzage van het hs., bleek onmiddellijk, dat de codex, naar de oude inhoudsopgave boven aan het eerste binnenplat, niet alleen de genoemde werken heeft bevat, maar ook nog twee tractaten van Hendrik Eger, namelijk het *Loquacium rhetoricum* en het *Cantuagium, id est musica ecclesiastica*; allebei, voor zoover bekend, nog alleen in bovengenoemd Berlijnsch hs. bewaard. Het bleek onmiddellijk, aan het losgesneden achterplat van onzen codex, en aan de achtergebleven leemte, dat het gedeelte met Eger's werkjes inderdaad werd weggenomen. Wanneer dit gebeurd is, kunnen we opmaken uit de moderne aantekening op het eerste binnenplat. Daaruit blijkt, dat de codex heeft toebehoord aan de bibliotheek van Stifregierungsrath Em. von Bülow in Beieren. Dezelfde aantekening wijst

daarenboven op het aantal folios van den codex, en wel in drie keeren; in dezer voege : $f^{\circ} 130 = 20 = 11$. Daarnaast de datum : *11 April 1835 d.*, welke laatste verkorting wel te lezen is als *divisum*.

Toen namelijk, na den dood van den eigenaar, de bibliotheca Buloviana verkocht werd, is men tot de verdeeling van den codex overgegaan ¹⁵). De honderddertig eerst genoemde folios komen overeen met het, in den oorspronkelijken band gebleven, leeuwenaandeel van den codex. De twee werkjes van Hendrik Eger werden verwijderd. Het eerste, het *Loquacium rhetoricum*, moet dan 20 folios hebben beslaan ; het tweede, het *Cantuagium*, 11.

Daar allebei nu te Berlijn in een afzonderlijk hs. voorkomen, namelijk : Preussische Staatsbibl. Mus. ms. Theor., 1325, Mus. acc. 810, ligt het vermoeden voor de hand : ze zijn daar, in of na 1835, uit de verkochte Bibliotheca Buloviana terechtgekomen. Valentin Rose heeft aangeduid nummer der Berlijnsche bibliotheek in zijn catalogus der Latijnsche hss. nog niet behandeld ¹⁶). Het kan alleen reeds uit het aantal folios die de traktaatjes aldaar beslaan, blijken, of ons vermoeden juist is. Ook het formaat, als dit, bij het wegnemen en opnieuw inbinden, niet bekort werd, kan een bevestiging geven. Het hs. door de firma Moorthamers aangeboden meet 133 x 184 mm. De bladen van den codex zijn afgeschreven op 72 x 112 mm, en tellen 30 regels op elke foliozijde, althans in het gedeelte dat Hendrik van Friemar's werken bevat.

Blijkt dit alles overeen te komen, dan heeft het zijn belang voor het vaststellen der herkomst van de, nu Berlijnsche, afschriften van het *Loquacium* en het *Cantuagium*, moest die daar zelf nergens blijken. Op het binnenplaat van hooger genoemden codex waar de twee werkjes van Eger zijn weggen-

15) De Catalogus van dien verkoop werd in 1836 door Sangerhausen uitgegeven : *Bibliotheca Buloviana d. i. systematisches Verzeichnis der zum Nachlasse des verstorbenen Herrn Stifstregierungsrath F. G. J. v. Bülow gehörigen Sammlung von Bücher und Handschriften* enz. Zie Paul LEHMANN, *Mittelalterliche Kataloge Deutschlands und der Schweiz*, II, München, Beck, 1928, blz. 341.

16) *Handschriftenverzeichnisse der Preussischen Staatsbibliothek*, XII en XIII, 1, 2, 3.

men, werd het strookje perkament waar de naam van den oorspronkelijken bezitter stond opgeschreven, niet alleen gekrast, maar tot op het hout van het plat weggesneden. Hierbij werd echter voorbijgezien, dat die naam nog herhaald wordt binnen het handschrift zelf. Wij vonden hem, onverwacht, vermeld op den bovenrand van $f^{\circ} 92^r$, namelijk : *Carthusiae prope Erffordum*. Inderdaad komt een codex met juist denzelfden inhoud voor in den ouden catalogus van de bibliotheek dier karthuis ¹⁷).

We hebben dus te doen met een handschrift wiens eerste tractaat in 1390 werd afgeschreven, dat is in Eger's eigen tijd, toen hij namelijk prior te Straatsburg was (1384-1396). Door vergelijking van hand en inkt van dit eerste deel, met hand en inkt van het Berlijnsch hs. dat Eger's twee werkjes bevat, kan men die misschien ook nader dateeren, als ze, gelijk waarschijnlijk is, zelf geen jaartal dragen.

II. KORTE INHOUD DER « EPISTULA PROCESSUS ».

Het heerlijke traktaatje, dat een brief heet, zou best tot titel dragen : *De coelesti conversatione*. Want het hoofdmotief, waar het den geadresseerde wel voornamelijk om ging, is die hoogste, niet gelukzalige maar toch hemelsche omgang met God, gelijk hij dien bij Ruusbroec had beschreven gevonden, en dien hij door een bevoegde nog eens korte wilde zien nagezegd, duidelijk omdat Ruusbroec's voorstelling voor hem uitleg noodig had.

In den aanminnigen *begingroet* wenscht « het ziekelijk schaapje der hoogheilige kudde », gelijk schrijver zich noemt, zijn ordebroeder, die dagelijks met Christus heerlijk ten disch aanzit, « dronken te worden van den overvloed van Gods huis ». Het Evangelisch woord : hem die al heeft, zal nog meer worden gegeven, moedigt schrijver aan, om alles, ja meer dan hij heeft, weg te schenken. Niet als een rijke dat doet aan een behoeftige, maar als een die liefheeft aan den beminde. Met de liefde waardoor het werd ingegeven, en waaruit het, handelend over de liefde, werd geschreven aan den geliefde, daarmede worde het ook ontvangen.

17) Zie Paul LEHMANN, t. a. p., II, blz. 341, n. 6.

I. In een eerste, korte paragraaf, die bij de inleiding der *Brulocht* aansluit, maar met eigen schakeering, wordt er aan herinnerd, hoe de hemelsche Vader, naar de schoonheid onzer liefde verlangende uitziet, en zijn Zoon als gezant afzendt in deze ballingschap, om die liefde (t. w. de lievende ziel, als bruid gedacht) voor Zich te werven.

Daartoe acht de Zoon van geen tel : armoede, vasten, arbeid, versmading, harde geeseling, bespuwing, onrecht en leed, ja het eigen leven. Daartoe stort Hij zijn bloed, en torscht Hij al onze pijn. Zoo wint Hij onweerstaanbaar onze liefde ; die Hij dan, bij de hemelvaart, medevoert en den Vader aanbiedt.

Zoo komt de schrijver op zijn *motief* : Dàar zij dan ook heel onze omgang, waar de liefde van ons hart is, en de zelfstandigheid van ons lichaam.

II. Vermits onze liefde op deze wijze ten hemel is, moet ook onze wandeling aldaar zijn, en wel, naar Paulus' woord, in de hemelen ; dat is : de driedubbele hemel van nederigheid, liefde en verheerlijking (*claritas*). De drie fasen van opgang naar God worden dan, elk met zijn eigenschappen, en vergelijkenderwijze met de twee andere, kort geteekend in een reeks half rijmende, gnomische volzinnen. Niets hiervan slaat op het eigenaardige van de indeeling der *Brulocht*. Dat blijkt uit de nadere *typeering der drie wegen*, gelijk de auteur die laat volgen.

De EERSTE WEG of hemel, is die der n e d e r i g h e i d , *humilitas* (35), waarbij de ziel eerst wordt gedreven door den angst voor Gods rechterlijke macht : *inpellitur terrore iudicarie potestatis* (36). Want God getuigt tegen haar : *testificatur deus contra ipsam* (47). Zij komt hier tot een heilzamen, rouwmoedigen inkeer, *salubriter compungitur* (40), en erlangt volle kwijschelding harer zonden : *in primo est plenarie remissio peccatorum* (45). Zij is dan niet verder meer van God verwijderd, maar God plaatst ze voor zich : *statuit eam dominus coram se* (53). Nederig blijft zij geknield, *est humilis coram ipso* (56), nooddruftig en dorstig : *sitit et angustiatur* (49). Dat doet haar den mond openen : *os suum aperit* (51), en heel haar hart uitstorten : *effundit*

sicut aquam cor suum coram illo (61) ; met andere woorden : zij leert echt bidden, en naar God verlangen, *deum cupit* (68). In dezen zaligen weg der rouwmoedigheid is de op God gerichte wil een goede : *Beata compunctio*. — *Voluntas dei bona est in compunctione* (41-43)¹⁸).

De TWEDE WEG of hemel, is die der l i e f d e , *caritas* (35), waarbij de ziel geleid wordt door de aanlokking van Gods uiterste tegemoetkoming : *ducitur allecta sapore nimie pietatis* (37). Zij ervaart een zachte en blijde balseming : *suaviter ungitur* (40), en oogst een overvloed van verdiensten, *est habundantia meritorum* (45). Zij had eerst den mond alleen geopend : nu ademt zij in : *spiritum attrahit* (51) ; zij drinkt en wordt dronken : *bibit et inebriatur* (49). Want God heeft ze nu naast zich geplaatst, *statuit eam Deus juxta se* (54). Vol neerdaling komt Hij in haar : *dignanter labitur in ipsam* (47). Hij giet Zich uit in haar, doorwaait en doorgloeit haar, en neemt bezit van haar hart : *se infundit, perflat et perfluit et occupat cor suum* (62). Zoo bereikt zij dan ook den God dien zij verlangd heeft, *cupitum Deum capit* (68). In dezen zaligeren weg van de balseming door de liefde, scheidt de ziel welbehagen in haar God : *Beatior unctio*. — *Voluntas Dei beneplacens est in unctione* (42-43)¹⁹).

De DERDE WEG of hemel, is die der h e e r l i j k h e i d , *claritas* (35). Hier wordt de ziel niet meer gedreven of geleid, maar, verbaasd en als uitzinnig, wordt zij buiten zichzelf getrokken door den aanblik van en het behagen in de goddelijke Majesteit, *rapitur stupefacta et quasi infatuata ac sibi extraneata, contuitu et complacito divinae Majestatis* (38). Hier wordt de ziel allernauwst met God verbonden, *artissime conjungitur* (41). Hier drinkt zij niet, maar wordt gedronken en ingelijfd : *bibitur et incorporatur* (50). Want God, die ze machtig tot Zich heeft getrokken, *potenter rapit*

18) Het is niet duidelijk of we bij *Dei* met een objectieven ofwel met een subjectieven genitief hebben te doen. In het tweede geval moet men vertalen : « Dat alles vindt God goed », ofwel « God is tevreden met dat alles ».

19) Ofwel (zie noot 18) : « Geheel deze weg staat in het teeken van Gods welbehagen ».

ipsam (48), brengt ze bij Zich binnen en overdekt ze met Zichzelf : *introducitur eam in se, quoniam seipsum illi aperit et seipso illam operit* (54-55). Den zoo bereikten God geniet zij, Hem wiens smaak alles bedwelmt : *captum Deum sapit, cuius sapor omnia sopit* (69). Want de overweldigend blijmakende lichtstroom beneemt haar den adem, tot bezwijmens toe, en heel haar hart wordt in Gods hart overgestort ; of liever Gods hart wordt het hart van het hare : *a nimietate luminis qui letificat civitatem Dei quasi suffocatum deficit, et transfunditur totum cor suum in cor Dei et fit Deus cor cordis sui* (63). De ziel is dan in Hem versmolten, en gaat in Hem op, *liquefacta et redacta in ipsum* (57). Niet zoo dat zij God zij, maar wel, dat zij door genade zij wat Hij is van natuur. Want in natuur en wezenheid blijven zij onderscheiden : *non tamen sic, ut ipsa sit Ipse, sed sit quod est ipse : ipsa ex gratia, quod Ipse ex natura. Naturis quippe et essentiis ab invicem sunt discreti* (58). Is het wonder, dat de ziel in jubel uitbreekt, *jubilum ebullit* (52), waar ze tot eenige ervaring komt van de belooning : *in tertio est experientia premiorum* (46)? Heel deze zaligste weg, die der vereeniging, staat in het teeken van een volmaakt willen van God ²⁰) : *Beatissima coniunctio. — Voluntas Dei perfecta est in coniunctione* (42-44).

III. Al wat nu volgt na deze algemeene typeering der drie wegen, heeft nog alleen betrekking op den derden alleen, op het schouwende leven. En wel op de Godsschouwing gelijk Ruusbroec die kent, namelijk als een, niet glorieus zaligend, maar toch echt bereiken der goddelijke Wezenheid.

1. De vreugde der bruidelijke Godsliefde die toegang hiertoe geeft, de *sapor sapiens* en de *sopor sapiens*, wordt in een eerste paragraaf verheerlijkt. Hierbij is de ziel, als een druppel water in veel wijn, tot licht geworden door mystieke omvorming in den Zoon aan wien zij verloofd is : *deifiliatur* (70-87).

2. Daarom spreekt de Zoon dan ook zelf tot haar in de

rustplaats : *dormitorium* (92). Dat is, voor Hem, haar gemoed : *sponse sue memoria*. Voor haar is het : Zijn heerlijkheid : *sponsi sui gloria*, waarin zij buiten zichzelf verheven, *excessive*, en naar dewelke zij omgevormd is, *configurative* (93). Overvloedig uit de bron wellend, en vol schriftuurherinneringen is, in die rustplaats, het bruidelijk gefluister, en overvloeiende de vreugd uit die niet met woorden, maar door vrede liefderijk medegedeelde kennis des Vaders. Want die vreugde is God zelf (101).

Deze paragraaf beantwoordt, voor den grond der zaak, maar met heel eigen voorstelling aan het *Ecce Sponsus venit* van Ruusbroec's derde Boek der *Brulocht*.

De nu volgende paragraaf beantwoordt aan het *Exite obviam Ei* (87-102).

3. Gelijk Jacob moge de ziel dan gaan uit het land van haar eigen bezit en uit de verwantschap van alle schepsel, in de alle menschelijke begrip en alle Engelenverstand te boven gaande, alleen in liefde te beamen vreugd die God zelf is. Vreugde die de exstatisch beminnende ziel een oogenblik echt bereikt. Het is iets van de eindoverwinning en iets van het opgenomen zijn in de heerlijkheid. God is hier in de ziel, en de ziel in God, en allebei zijn ze één geest, zoodat Engelen noch menschen niets ervan kunnen uitbrengen. Schrijver zal, naar best vermogen, iets er van uitstamelen (102-159).

4. De nu volgende heerlijke *tweespraak* die door Mande uit de *Epistula* werd vertaald, is een parel in onze mystieke letteren. Naar den inhoud luidt zij, kort, als volgt :

G o d . Wat wenscht ge van mij, die u in eeuwigheid heb bemind? Want mijn vurigst verlangen is, u voldoening te schenken. Kont ge dat verlangen beseffen, onbeschroomd zoudt ge Mij gebieden !

D e z i e l . Nu Gij me zó overstelt met Uzelf, hoe zal ik om iets anders me nog bekommeren, en wat zal ik voor me nog vragen? Ontbrak U iets, dan konden Uw geliefden nog iets bedingen ! Ik vraag U dan, U te dienen, want dit is mij liever dan te bezitten al wat Gij hebt.

G o d . Ik gebied u wat ik vurig verlang, te weten, dat ge, met Mij zelf, van Mij zoudt leven, en Mij als de uwe zoudt

²⁰) Ofwel (zie noot 18) : « Deze weg staat in het teeken van Gods volmaakt verlangen ».

beschouwen : mijn genot is het, de uwe te zijn. Had ik iets beters dan Mijzelf, ik zou het u geven !

D e z i e l . Gij hebt mij teleurgesteld. Ik verlangde U te dienen, en Gij zet mij aan uw tafel ! Maar zie, ik ontvang U als een erfgoed (*predium*), niet om in mijn behoeften te voorzien, noch om mij vreugde te verschaffen, maar om U gehoorzaam te blijven, en Uw wil te volbrengen. Al de hemelsche geesten bezweer ik dan ook, U, met mij, te loven om wat Gij aan mij doet. Maar dat volstaat immers niet. Ik kan dan alleen vrede hebben, als Gij zelf het wilt doen. En het te kort schieten van alle schepsel in Uw lof, love U verder ! Maar, zoo Gij wilt, en daar Gij, ja, moet wegens Uw belofte, geef U, uit mij, aan Uzelven als belooning terug « Want wel kan ik niet echt gelukkig zijn zonder U te hebben, maar ik kan immers in mijn weerliefde ook niet rechtvaardig zijn, zonder U aan Uzelf weer te geven ! Dit is mijn rust in eeuwigheid, dat ik, U bezittende, in den dienst blijve van uw afdalende liefde, en dat Gij mijn erkentelijkheid helpt, met U zelf te loven voor mij (162-235).

Slot. Dit afdalend-goddelijk, en bruidelijk-toegewijd woorden-antwoord, is het verborgen manna, dat niemand kent dan die het ontvangt. En ook hij kan het niet uitzeggen. Het is voor hem de overwinning en het opgenomen zijn in de heerlijkheid. Waarvoor aan God alleen de glorie, van wien alleen het kan komen.

Wie hiertoe verlangt te geraken, moet zich eerst in zijn binnenste vernederen. Want hen alleen verheft God tot den aanblik en de omhelzing van Zijn Majesteit, die zich thuis voelen in hun eigen geringheid. En de ziel die aldus door God wordt omhelsd, geve, door haarzelve en door heel de schepping, de glorie aan God in der eeuwen. Dan verheugt Hij zich, niet in onze werken, maar in die zijner afdalende liefde. Want zonder deze kan de mensch niet verwerven, dat hij ook maar een oogenblik God op dergelijke wijze gedenke, laat staan dat hij de eeuwige glorie verwerve. God alleen zij dan gezegend in der eeuwen ! (236-264).

III. DE MYSTIEK DER « EPISTULA PROCESSUS ».

1. De eerste vraag die rijst bij het onderzoek van het

mystieke gehalte der *Epistula* is deze : hoe moeten wij de uiting van den auteur verstaan, waar hij, in het begin, tot zijn correspondent zegt : « totum quod habeo, ymmo *plus quam habeo*, vobis mitto » (10) ?

Dit kan tweeërlei beteekenen.

Ofwel deelt de schrijver, buiten hetgeen hij zelf door ervaring weet, over het mystieke leven mede wat hij elders door lezing heeft vernomen, en wat dan gedeeltelijk boven die ervaring uit gaat. Dit is de meest voor de hand liggende zin. Het hoog gehalte van den derden weg of hemel, als een intuïtief vatten der goddelijke wezenheid, gelijk de auteur duidelijk en terecht Ruusbroec's derde Boek heeft begrepen en op zijn wijze nazegt, laat het *plus quam habeo* best begrijpen en waarschijnlijk zijn.

Tenzij, en dit is de tweede mogelijke interpretatie, de auteur zich nederig dekt met die formule, in dezen zin : ik deel ook mede wat ik het mijne niet kan heeten, omdat het louter Gods werk is in de ziel. Moeten wij den auteur aldus verstaan, dan zouden wij te doen hebben met een dier verhevene schouwers die, gelijk Ruusbroec, het zeldzaam bereikte toppunt der mystiek door ervaring hebben gekend.

In dit geval zouden wij maar weinig positieve gegevens bezitten die naar Hendrik Eger wijzen. Op het allegorisch prentje der Bibl. Nationale te Parijs waar de groote figuren der Karthuizerorde als bloemkronen dienen aan den stamboom van Sint Bruno, en wel aan de drie hoofdtakken die elk een der fasen van het geestelijke leven verbeelden, komt Hendrik voor, niet op den tak dergenen die door het schouwende leven hebben uitgemunt, maar op den middensten tak, die de phase der « verlichting » verbeeldt ²¹⁾. Begrijpelijk genoeg, daar Hendrik, door zijn academische titels, zijn geschreven en gesproken woord, en niet het minst zijn langdurig leiderschap op belangrijke posten, toch eerst en vooral als een licht in de Orde moest voorkomen ²²⁾. Dat

21) Zie Dr VERMEER, *Het tractaat « Ortus et decursus Ord. Cart. »*, Wageningen, 1929, blz. 38.

22) Gelijk we bij GUIGUES DU PONT vernemen, beschouwden de karthuizers den tweeden graad van het actieve leven, de *proximorum provisio*, als een

sluit natuurlijk een hooge mystieke begenadiging niet uit, allermint in zijn laatste jaren te Keulen, toen hij zich heelemaal aan de beschouwing kon wijden²³). Maar zoolang Eger een zoo uitzonderlijke hooge ervaring niet neerlegde in, dan opvallende, eigen geschriften, moest het peil van zijn inwendig gebed noodzakelijk heel wat verborgener blijven dan zijn lang en gewaardeerd beleid als Prior, Visitator en Definitior in de Orde. Omtrent het peil van dat gebed vernemen we ook niets naders uit den roep van heiligheid waarin Eger leefde en stierf, noch uit het feit, dat hij begunstigd heette te zijn door een visioen van Onze Lieve Vrouw²⁴). Evenmin uit den « bedeutenden mystischen Gehalt » die LANDMANN aan zijn preeken toekent²⁵). Of zijn *Contemplativa metrica* ons iets duidelijker zullen zeggen, moeten wij afwachten. Zijn *Exercitatorium monachale* is ontleend aan Hugo de Balma²⁶), en Dom AUTORE zegt : « La doctrine spirituelle des autres opuscules de dom Eger a beaucoup d'analogie et d'affinité avec les enseignements monastiques de l'*Imitation de Jésus-Christ* »²⁷).

Indien hij onze auteur is, past het *plus quam habeo* waarschijnlijk allerbest, en met zijn letterlijken zin, in den mond van Hendrik Eger. Wat hij meer geeft is dan : de hooge ervaring van Ruusbroec en diens gelijken. Maar het *totum quod habeo* kan, naar al wat wij over hem vernemen, bij Eger groot genoeg zijn geweest, om zich Ruusbroec's derde Boek der *Brulocht* derwijze eigen te maken, dat Hendrik den

ernstige hinderpaal voor de mystiek : « *quandiu exercetur, multum impedit, et velatos tenet oculos cordis ne possint celestia contemplari* » (Zie RAM, 1929, blz. 279). Zoo 'n *proximorum provisiowas* nu wel bij uitstek het grootste gedeelte van Hendrik Eger's karmhuizerleven geweest. Zoo begrijpen we nog beter, dat men hem niet op den tak der beschouwing, waar op dien der verlichting een plaats gaf op den stam der groote spiritueelen der Orde.

23) « *Mox Coloniam reversus, totum se orationi, totum demissionis obedientiaeque exercitiis immersit* » zegt HARTZHEIM in zijn *Bibliotheca Colonien-sis*, Coloniae, 1747, blz. 117b-118a.

24) Zie Dr VERMEER, t. a. p., blz. 31 en 37. Ook HARTZHEIM noemt Eger : *vir reconditae sanctitatis et doctrinae, quae mire Ordinem illustravit*. T. a. p.

25) *Das Predigtwesen in Westfalen*, Munster i. W., 1900, blz. 48.

26) Dr VERMEER, t. a. p., blz. 30.

27) *Dict. de Théol. cath.*, op het woord EGER, c. 2105.

grondinhoud er van kon transponeeren in de hemzelf blijkbaar meer vertrouwde termen der *Bruiloftsmystiek*.

2. Inderdaad, de *Epistula* vertoont een opvallende schakeering tegenover de *Brulocht*, die heet te worden geresumeerd. In Ruusbroec's meesterstuk wordt feitelijk alleen door den titel en de inleiding aan *Bruiloftsmystiek* herinnerd, terwijl heel de uiteenzetting thuis hoort bij de *Inkeeringstheorie*. De *Epistula* integendeel beweegt volop in de sfeer, de beelden en uitdrukkingen der mystieke commentaren van het Hooglied, en vertoont hierbij met name invloed van Gilbertus van Hoyland²⁸). Ook door onzen auteur wordt de hoogste vereeniging met God gezien en uitgebeeld als een mystiek huwelijk. De ziel is daarbij *nupta Filio* (90). Deze is haar *Bruidegom*, *sponsus* ; zij is de bruid, *sponsa*. Te samen rusten ze in de bruidskamer, *dormitorium* (92) ; hun verheven samenspraak is een *connubiale sussurrium* (96), waarbij woorden uit het Hooglied vanzelf te pas komen : *Amica mea, formosa mea, rosa mea, columba mea* (163). En dat alles berust op de uitnoodiging die de ziel heeft gekregen, ja het bevel : *ut Mecum de Me velis vivere et captivum et summe quietis nidulum perpetuo possidere* (200). Want God is haar als een erfbezit, *praedium* gegeven (209).

Aan deze bruidelijke schakeering verraadt de auteur de

28) Onze auteur schijnt van hem den trant te hebben overgenomen van die korte praegnante karakteriseeringen der drie wegen van het geestelijk leven. Zie hier een passus, die ook door Schoonhoven in verband met de leer der *Epistula* wordt geciteerd (f° 42v van hs. 15129 der K. B. te Brussel). Het gaat over een driedubbel *lectulus* : « *In lectulo suo nec effluit extra se, nec turbatur in se. In lectulo communi affluunt illi deliciae quedam de praesentia sponsi. In illo qui solus est sponsi, amoris exagitata incendio, ebullit, et excrescit effusa et effluens. Tota transfunditur in ipsum, et in similem absorbetur qualitatem. In primo penes se est : in secundo penes illam sponsus. In tercio penitus est ipsa penes ipsum, et si dici potest, non est nisi ipse. In primo quaerit : in secundo adhaeret : in tercio vnitur illi. In primo tranquillitatem propriam possidet : in secundo quandam meretur communitatem cum dilecto : in tercio assumitur et absorbetur in quandam charitatis et gratiae vnitatem. Melior hic lectulus tertius quam secundus, quanto expressior est vnitas quam communitas. Bonus tamen primus per quem ad istos paratur accessus* » (*In Cantica*, Sermo II, 4. Naar de uitgave van Bernardus' werken door MERLO HORSTIUS, Parisiis, t. V., blz. 8).

richting zijner eigen spiritualiteit. Zij staat in een ander teeken dan dat der Rijnlandsche en Groenendaalsche mystiek. Nu meen ik wel onthouden te hebben, dat Hendrik Eger ergens in zijn werken blijkt geeft de Rijnlandsche mystiek te kennen. Het zou verbazen ware het anders, bij iemand die zoolang te Keulen, te Straatsburg en in de andere karthuizen van de Nederrijnsche provincie zijner Orde vertoefde. Heel het werk van Eger zou trouwens in dit opzicht moeten doorlopen worden. Maar zijn spiritualiteit zal wel in de gewone lijn der karthuizers zijn blijven liggen, en voor de eenvoudige, smakende wijsheid meer hebben gevoeld dan voor meer theoretische mystiek. Ook van deze zijde is het auteurschap van Eger voor onze *Epistula* wel niet uitgesloten. Deze blijft heelemaal in den toon die men bij een karthuis kan verwachten, terwijl haar schrijver toch al het wezenlijke van Ruusbroec's uiteenzetting over de hoogste Godsschouwing zich heeft eigen gemaakt, gelijk wij nader zullen aantoonen (n. 4).

3. Het is wel opvallend, dat de *Epistula*, na de korte maar inhoudvolle typeering der drie wegen, die wij in ons overzicht van den inhoud hebben weergegeven, zich verder alleen nog bezig houdt met den derden « hemel » ; zoodat, gelijk wij reeds noteerden, de beste titel van het tractaatje wel zou zijn : *De coelesti conversatione*. De wensch voor den correspondent *inebriari et suffocari ab ubertate domus Dei*, moet werkelijk, in zoover de *Epistula* hier kon toe bijdragen, niet ijdel hebben geklonken.

Als vast komt te staan, dat Bartholomeus Clantier ons geschriftje uitlokte, gelijk hij ook Gerson's aanval op het Derde Boek der *Brulocht* deed ontstaan, en gelijk hij Schoonhoven aan den gang zette voor diens *Defensio*, dan hebben we voor dien nadruk op den derden « hemel » in de *Epistula*, een voor de hand liggende verklaring. Schoonhoven verschaft ze ons aan het einde van zijn betoog, met de woorden : « Annuens pijs precibus et desiderijs fratris bartholomei, qui instanter, prout quibusdam referentibus intellexi ²⁹⁾ », rogavit

29) Hieruit blijkt, dat Schoonhoven niet onmiddellijk door Clantier zelf werd aangezet tot zijn *Defensio*, maar wel langs de vriendelijke betrekkingen

sibi intellectum verborum illius tercie partis libri de ornatu spiritualium nupciarum exponi et reserari, institi et laboravi in quantum potui, dicta tercie partis prefati libri explanare, et ad quem intellectum essent capienda, enodare » ³⁰⁾). Ook uit Gerson's aanval blijkt, dat het Bartholomeus vooral was te doen om het begrip van het Derde Boek. Den schrijver der *Epistula* zal de karthuiser van Herne dan ook wel speciaal omtrent dit zelfde Boek om verklaring hebben gevraagd.

Gerson, in plaats van met een opheldering, antwoordt met een beschuldiging van pantheïsme. Waar hij, zelfs in de glorie, de schouwing der goddelijke wezenheid niet aannam, kon hij nog veel minder in de mystiek eenige echte intuïtie dier wezenheid dulden. En hij grijpt, blind genoeg, naar een pantheïstsche duiding van Ruusbroec's woorden. Met flinke theologische weerbaarheid zet Schoonhoven den te zelfverzekerden Kanselier vóór Thomas' klare leer omtrent de gelukzalige schouwing ; en, wat de hoogste mystieke kennis betreft, vóór de gezaghebbende interpretatie door vooraanstaande middeleeuwers, en door Thomas zelf, van den *raptus*. Daarbij werd immers een zwakke en voorbijgaande, maar echte in-

---

die, sinds Ruusbroec, bestonden tusschen Groenendael en de niet zoover verwijderde karthuis van Herne. Langs die betrekkingen vernam Schoonhoven Bartholomeus' waarschijnlijk wel wat angstig verlangen naar een geruststellende opheldering omtrent zekere uitingen van den Groenendaelschen meester. Een verlangen dat na Gerson's eerste antwoord minder dan ooit tot bedaren kon komen. Te Groenendaal voelde men dan zeer goed, hoe het hooge aanzien dat Ruusbroec eenmaal in de Hernesche karthuis had genoten, hierdoor in het gedrang kon komen. Uit Herne is dan bijna zeker Gerson's eerste brief aan Schoonhoven medegedeeld. En bijna even zeker de *Epistula* die hem zelf wel geruggesteund heeft bij het schrijven zijner *Defensio*. Het heeft er al den schijn van dat hij den auteur met name heeft gekend. Als die, gelijk alles er voor pleit, een karthuiser is, dan vindt dit gereedelijk zijn uitleg. Het is goed mogelijk, dat Clantier op het oogenblik der *Defensio* niet meer te Herne vertoefde. De kronijk dier karthuis zegt toch van hem « postea stetit in Francia » (Zie uitgave E. LAMALLE, S. J., blz. 49-50 en 39). Van daar uit schreef Clantier ook waarschijnlijk aan Gerson. Zoo heeft het zijn natuurlijke uitleg, dat Schoonhoven niet rechtstreeks door Clantier zelf, maar door het professieklooster van Bartholomeus wordt ingelicht over Gerson's aanval tegen de leer van Ruusbroec.

30) Hs. nr 15129 der Kon. Bibl. te Brussel, f° 59r.

tuitie aangenomen, zonder dat van pantheïsme spraak kon zijn ³¹⁾).

Maar nog vóór Schoonhoven ³²⁾ had de auteur onzer *Epistula*, naar alle waarschijnlijkheid ten gunste van denzelfden Bartholomeus Clantier, het Derde Boek der *Brulocht* duidelijk gemaakt door een feitelijke gelijkstelling van de daar beschreven opname in het Drieëenheidsleven, met den *raptus*. Laat ons dit nader aanduiden.

4. Gelijk reeds blijkt uit onze opgave van den korten inhoud, wordt de ziel tot den derden weg of « hemel » der *Epistula* machtig « opgevoerd » : *potenter rapit ipsam* (48). En dat we met den *raptus* in den klassieken zin hebben te doen, blijkt terzelfder plaats : *In tertium (celum) rapitur stupefacta et quasi infatuata ac sibi extraneata, contuitu et complacito divinae Maiestatis* (37). Ook op andere plaatsen van het tractaatje wordt met name naar den *raptus* verwezen. Gelijk te verwachten, komt allereerst het klassieke voorbeeld van Paulus' verrukking er bij te pas. Van uit dit voorbeeld juist, wordt over de drie fasen van het geestelijk leven als over drie hemelen gesproken, waarvan de derde met den derden van Paulus wordt gelijk gesteld : *Nostra conversatio in celis est, ait apostolus, qui se alibi raptum perhibet in tertium celum. Non dicit in celo, sed in celis : quia triplex est celum in quo debet anima fidelis conversari, videlicet : humilitas, caritas, claritas. In primum impellitur attonita terrore iudiciariae potestatis. In secundum duciter allecata sapore nimie pietatis. In tertium rapitur stupefacta enz.* (32 vv.).

Ook waar de auteur aan het einde zijner uiteenzetting, op

31) In zijn merkwaardige *Études sur la Psychologie des Mystiques*, tome second, Paris, 1937, heeft J. MARÉCHAL S. J. de getuigenissen dienaangaande verzameld, in het Ve Hoofdstuk : *L'intuition de Dieu dans la mystique chrétienne*, blz. 10-38.

32) Uit de manier waarop Schoonhoven onze *Epistula* aanhaalt in zijn *Defensio*, zou men kunnen besluiten dat hij een afschrift der *Epistula* had aangeetekend, en als aanhang bij zijn *Defensio* gevoegd. Want de twee enkele malen dat hij de *Epistula* citeert, gebeurt dat met de woorden : « in *Epistula inferius annotata* ». Het is mij niet goed duidelijk welken anderen zin deze woorden kunnen hebben.

de grondnederigheid wijst als op de voorwaarde van deze hoogste gunst, heet het weer : *Illos enim solet dominus ad sue maiestatis contuitum et amplexum sublimiter rapere, quos videt proprie exiguitatis considerationem frequenter sapere* (244).

Zonder het woord, wordt de *raptus* ook nog omschreven als datgene waardoor : *anima, a cura omnium que creavit deus aut dedit, vel creare aut dare potuit, expedita, liberaliter pergit in Ipsum* (259).

Uit deze teksten blijkt ook al gedeeltelijk, dat de *raptus* voor den schrijver, gelijk voor de andere groote middeleeuwse mystici, boven de dionysiaansche duisternis uit, en boven de kennis door assimileerende liefde alleen, waarin latere schrijvers het toppunt der mystiek meenen te moeten plaatsen, het klaar zien en de genieting medebrengt der goddelijke Opperheid : *contuitus et complacitum divinae maiestatis* (39), of *contuitus et amplexus sue maiestatis* (244). Wat de auteur verder in de *Epistula* over beide elementen van den *raptus* zegt, laat hieromtrent geen twijfel.

De *contuitus* wordt nader omschreven als een omvorming : *tam unissime transformatur in Ipsum, ut iam omnino nil sentiat aut curet preter Ipsum* (85). Een omvorming van den geest, die dezen tot licht maakt : *efficitur lux in Domino* (81) ; en wel met name een gelijkvormig worden met de glorie van den Zoon als Bruidegom : *(pausat) illa (anima) excessive et configurative in Sponsi sui gloria* (93). Op die wijze is haar geest vergoddelijkt, en met die vergoddelijkte geest alleen, kan woord en antwoord tusschen HET Woord en de verrukte ziel worden begrepen : *verbum hoc non subiacet verborum predicamentis, sed solummodo attingi potest vivacitate deificate mentis* (154). Niet alleen het kinschap Gods in de beteekenis der gewone genade, maar het mystieke zoonschap komt aldus tot stand ³³⁾. Want door haar omvorming in de glorie van den Zoon, wordt

33) Dat der « verborgen zonen » waarover Ruusbroec het speciaal heeft in zijn *Vanden blinkenden Steen*. Zie *Werken*, III, blz. 18, in de uitgave van het Ruusbroecgenootschap.

het mystieke huwelijk der ziel met het Woord voltrokken : *nupta Filio* (90). Zoo wordt zij de mystieke dochter van den Vader : *deifiliatur* (90). De Vader wordt haar dan ook bekend door den Zoon, en door den Zoon spreekt de Vader tot haar : *innotescit cum Filio, et loquitur in Filio* (88-89). Van den H. Geest is niet uitdrukkelijk spraak in de *Epistula*. Alleen wordt de toestand der ziel, bij de samenspraak met haar Bruidegom, geteekend als een *extasivum caritatis* (122).

Het tweede element van den *raptus*, het *complacitum divinae maiestatis* van den schrijver, wordt door de verdere omschrijvingen even duidelijk. Het is namelijk een vreugde *supra quod et preter quod nichil est, quod gaudium ipse Deus est* (100-101). Gelijk elders gezegd wordt : *Dominus est in loco isto* (126). Hetgeen nog op deze wijze herhaald wordt : *Intra in gaudium Domini tui, ymmo in gaudium dominum tuum* (103-104). Een vreugd : *quod metiri non potest comprehensiva ratione* (105), omdat ze oneindig is : *infinitatem illius gaudii non comprehendit, sed tamen eius ydemptitarem raptim apprehendit* (109). Het is de omhelzing der goddelijke Majesteit : *maiestatis sue contuitum et amplexum* (244). Het is een *felicis melleum osculum* (119). De ziel wordt dan ook overweldigd door den vloed van den stroom die de stad Gods verblijdt : *In tercio (celo) a nimietate luminis, hoc est ex impetu fluminis qui letificat civitatem Dei, quasi suffocatum (cor) deficit* (63).

De synthese van beide elementen, de *contuitus* en het *benepiacitum*, als een echt bereiken der goddelijke Wezenheid, wordt praegnant uitgedrukt door verscheidene der reeds aangehalde karakteriseeringen van den derden weg waarin de ziel *captum Deum sapit* (69). Of liever God zelf brengt haar binnen Zichzelf : *introducitur in Se* (54). Zij wordt door Hem opgedronken, en in Hem ingelijfd : *bibitur et incorporatur* (50). Ze worden één hart : *transfunditur totum cor suum in cor Dei, et fit Deus cor cordis sui* (65) ; *coagulatum est sicut lac cor eorum* (143). De ziel gaat in Hem op : *liquefacta et redacta in Ipsum* (57), zoodat zij door genade is wat God is van natuur : *ut sit quod est Ipse, ipsa ex gratia quod ipse est natura* (58) ; *in Optimum atque in Omnipotentem tota trahitur* (83) ; *optimata in Optimo* (81). Daar is men buiten

alle schepsel, gelijk Abraham buiten zijn land : *Egredere anima mea, de terra omnis substantie tue, et de cognatione universe creature, et veniens intra in gaudium domini tui, ymmo in gaudium Dominum tuum* (102-105). En schrijver zegt het Ruusbroec na : hier is eenig ervaren der belooning : *In tercio (celo) experientia premiorum* (46). De ziel rust er in *sponsi sui gloria* (94), boven het begrip van alle geesten : *Non possunt omnes creati spiritus tantum intellectu comprehendere quantum donatur soli anime in extasivo caritatis apprehendere* (121-123). De woorden die daar worden gesproken, zijn de woorden van het eeuwige leven : *verba vitae eterne habent* (146). Het is iets van de eindoverwinning : *absorpta est mors in victoria, et ipsa assumpta est in gloria* (239).

Maar het blijvende groote onderscheid is onze auteur bij dat alles indachtig, en wat hij aan het einde zegt, geeft den juisten zin aan waarin wij al de hooge uitingen omtrent de opperste schouwing moeten lezen : *Quod ergo Deus in eternam possessionem Seipsum tribuit animabus, non est humane dignitatis, sed divine pietatis* (257). Tegenover deze *eterna possessio*, staat, hier op aarde, in de hoogste mystiek, alleen de door Gods macht bewerkte *celsitudi* (247), dat de ziel : *a cura omniumque creavit Deus aut dedit, vel creare aut dare potuit, expedita, liberaliter pergit in Ipsum* (259), en wel *raptim*, als uit heel de uiteenzetting blijkt.

5. Als wij nu deze elementen van den « derden hemel », gelijk onze auteur die ziet, vergelijken met de kenteekenen van Ruusbroec's Godsschouwing in het Derde Boek zijner *Brulocht*, dan vinden wij slechts overeenkomst voor den diepste grond der zaak, aanzienlijke afwijking voor al het overige. Overeenkomst is er voor een aanvaarding en hulding van het toppunt der mystiek als een echte intuïtie der goddelijke Wezenheid.

Gelijk ook wel, maar in petto, en gedeeltelijk slechts, bij Ruusbroec ; gelijk uitdrukkelijk bij Schoonhoven in zijn *Defensio*, zoo steunt die aanvaarding bij onzen auteur op een in de middeleeuwen bij een reeks vooraanstaande spiritueelen gangbare opvatting van den *raptus*. Bij een dergelijke traditie kon men zich veilig voelen in een overtuiging die niet gedeeld werd door een andere reeks, minder verheven, mystici,

of door theologen met geen of niet hooge mystieke ervaring³⁴). Blijkbaar stelt onze auteur Ruusbroec's Godschouwing van het Derde Boek der *Brulocht* gelijk met den *raptus*, en geeft aan het zoo opgevatte toppunt der mystiek dan nog de volle kleur van het mystieke huwelijk. Door beide eigenaardigheden wijkt hij, meer dan hij zelf wel vermoedt, van Ruusbroec af. Want, gelijk reeds gezegd, de mystiek van Ruusbroec is in den grond geen Bruiloftsmystiek, en zijn Godschouwing is wel, gelijk de klassieke *raptus*, een echt vatten der goddelijke wezenheid; maar zij kan niet worden gelijkgesteld, en Ruusbroec zelf stelt ze niet gelijk met de gangbare opvatting van den *raptus*³⁵), omdat zij heelemaal in functie is van de Augustinistische illuminatietheorie in een harer schakeeringen, gelijk wij elders zullen aantoonen.

Tegenover Ruusbroec's opvatting vertoont onze auteur nog enkele andere meer bijkomende schakeeringen. Het mystieke zoonschap waar Ruusbroec speciaal op wijst in zijn *Blinkenden Steen*, is hier eer opgevat als een dochterschap. Het is, gelijk wij zagen, gegrondvest op het bruidschap der

34) De karthuiser GUIGES DU PONT wiens *De contemplatione*, gelijk verder zal worden gezegd, den schrijver onzer *Epistula* beïnvloedde, en die zelf de mystieke intuïtie der goddelijke Wezenheid als mogelijk beschouwde, weert zich in een voor de rest bijtenden passus, met de juiste bemerking waarin alleen het woord *invidis* te veel staat: « Scito quod secreta divine contemplationis, maxime a gradu sapientiali, in antea nemo potest cognoscere prout sunt, nisi quibus Dominus dederit experiri. Unde super huius merito non debes credere invidis inexpertis ». Zie RAM, 1929, blz. 288, n. 46.

35) Ruusbroec spreekt over den *raptus*, niet in het Derde Boek der *Brulocht*, waar hij het heeft over de eigenlijke Godschouwing gelijk hij die opvat. Hij gewaagt van den *raptus* in het Tweede Boek, dus bij het « Godbegeerende leven », in dezer voege: « Bi wilen mach de mensche getrocken werden boven hem selven ende boven den gheeste, maer niet buyten hem selven na alre wijs, in een ombegripelijc goet dies hi nummermeer ghewaerden noch ghe-tonen en can na die wise dat hij hoorde ende sach; want horen ende sien es één in dien eenvuldighen werke ende in dien eenvuldigen ghesichte. Ende dit en mach niemen werken inden mensche dan god alleene, sonder middel ochte zonder medewercken eenigher creatueren, Dit hetet *raptus*, dat es also vele gheseghet als gherovet ochte overghenomen ». *Werken*, I, blz. 164. Het is niet duidelijk uit deze omschrijving, of Ruusbroec hier de klassieke beteekenis van den Paulinischen *raptus* op het oog heeft. Eerder niet.

ziel tegenover den Zoon. Eigen aan den schrijver tegenover Ruusbroec is ook de voorstelling van den Vader die de schoonheid der liefde van de dochterlijke ziel opzoekt, en daartoe den Zoon uitzendt als zijn Gezant. Aan Hem zal de ziel mystiek verhuwelijkt worden en zoo den Vader worden thuisgebracht (14-29).

Dit bruidschap der ziel tegenover den Zoon, dat het sterkst uitkomt in de samenspraak van het laatste deel der *Epistula* (160-235), blijkt wel het door den auteur zelf best geassimileerd element, waarin we dan ook, als reeds aangeduid, de lijn zijner eigen spiritualiteit terugvinden.

Die lijn wijst wel, gelijk alle Bruidsmystiek, naar Bernardus. Ook blijkt onze auteur diens opvolger, Gilbertus van Hoyland te hebben gelezen³⁶). Maar het intuïtief Godschouwend element is zeker niet van Bernardus, noch van Gilbertus. Het is evenmin van Hugo de Balma. Bij dezen, dien hij toch goed kent, kan Eger het niet hebben opgedaan, als hij onze auteur is.

Daar is echter een karthuiser der dertiende eeuw, waar de schrijver der *Epistula* het feitelijk doen samengaan van *raptus* en mystiek huwelijk dat hem zelf kenmerkt, voorhanden kon vinden, namelijk Guigues Du Pont³⁷). Aan dezes onomwonden uitkomen voor een echte Godschouwing aan twee opperste toppen van het mystieke leven³⁸), kan onze schrijver zijn rustige overtuiging dienaangaande, mede hebben te danken, en daardoor geschikter zijn gemaakt om Ruusbroec in zijn Derde Boek omtrent het essentiële zijner Godschouwing juist weer te geven³⁹).

Nu komen de ons nog bekende handschriften van Guigues'

36) Zie noot 28.

37) Zie over hem in de *Revue d'ascétique et de mystique*, 1929, blz. 259 vv., het artikel van J. P. GRAUSEM, S. J.: *Le « De contemplatione » du chartreux Guigues Du Pont (+ 1297)*.

38) T. a. p., blz. 281 vv.

39) Te oordeelen naar de nog al talrijke uittreksels die GRAUSEM afdrukt in zijn artikel, is de invloed van Guigues Du Pont op den schrijver onzer *Epistula* zoo goed als zeker. Intusschen wachten wij nog altijd op de zoo gewenschte uitgave van het belangrijke tractaat *De contemplatione*.

De contemplatione wel alleen in Frankrijk voor ⁴⁰⁾. Maar op zijn reizen, aldaar, gelijk op de vergaderingen van het Algemeen Kapittel, waar men van uit al de Ordesprovinciën vergaderde, kan Eger de verhandeling best hebben leeren kennen, en kopij ervan hebben aangeworven. In elk geval versterkt de opvatting van den karthuizer Guigues omtrent het toppunt der beschouwing de inwendige mogelijkheid, en daardoor de reeds bestaande groote waarschijnlijkheid, dat het een karthuizer zij die zoo vanzelfsprekend als in de *Epistula* gebeurt, een echte Godschouwing aanneemt aan het toppunt der mystiek.

Maar nogmaals, alleen het mystiek gehalte van Hendrik Eger's *Contemplativa metrica*, en van zijn volledig ander werk, kan ons nadere aanduidingen geven of hij die karthuizer wel degelijk is, gelijk ons moet toeschijnen uit de gegevens die wij tot hiertoe bezitten.

Blijkt het Eger niet te zijn, dan hebben we nog een onbekende figuur te meer aan den nieuw geopenden hemel van het « monachaal humanisme », en in de geschiedenis onzer spiritualiteit. Want de *Epistula* blijft een juweeltje.

Antwerpen, 15 November 1940.

PROF. DR L. REYPENS, S. J.

40) Te Parijs in de Bibl. Nat., nr 14978 en in de Mazarine, nr 960. Te Charleville, nr 56. T. a. p., blz. 259.

Wij drukken den tekst af naar het handschrift der Herne-sche karthuis, nu nr 4935-43 der Kon. Bibl. te Brussel (VAN DEN GHEYN, S. J. *Catalogue*, III, nr 2384). Hier is de tekst van ons tractaatje het best verzorgd, als geeft het hs. der Utrechtsche karthuis een paar betere lezingen, en enkele aanvullende punctuaties. Dit laatste hs. noemen wij *B*, het eerste *A*. Noch het « haakpunt » noch de dubbele punt als metron-teeken komen in deze twee afschriften voor. Alleen de punt aan het einde van den volzin, regelmatig gevolgd door de rood doorstreepte hoofdletter. Binnen den volzin komt de punt voor en het schuine streepje. Dit laatste geven wij hier weer door de comma. Waar wij enkele malen uit *B* de in *A* ontbrekende punctuatie overnemen, is dit aangeduid door een punt of comma in kleiner korps en ietwat boven den regel geplaatst (' of ' in plaats van . of ,). De indeeling in alineas is van ons. Alleen bij de drie paragraafteekens (¶) begint ons hs. met een nieuwen regel, en dan verder nog, in de samenspraak, telkens bij « *Vox dilecti* » en *Vox dilecte* ».

Een eerste reeks notas, waarnaar wordt verwezen met schuin gedrukte cijfers tusschen twee haakjes, heeft betrekking op de afwijkende lezingen van *B*, of de fouten van *A*. Een tweede reeks nota's, waarnaar op de gewone wijze wordt verwezen, levert commentaar en verwijst naar de verwerkte schriftuurplaatsen.

Geen der codices met Hendrik Eger's brieven die Dr A. B. C. VERMEER opnoemt (*Het tractaat « Ortus et decursus Ordinis Cartusiensis » van Hendrik Eger van Kalkar*, Wageningen, Veenman, 1928, blz. 25, noot 3) was in mijn bereik. Ik weet dus niet, of de *Epistula Processus* in een dier codices mocht zijn opgenomen.

Incipit epistula cuiusdam deuotissimi (1) uiri in qua sub breuibus uerbis describitur (2) totus processus illius libri uenerabilis domini iohannis de rusbroec (3) de ornatu spiritualium nuptiarum (4).

5 [f° 186^r; B. p. 209] Celesti conuiue .N. cum illo qui est splen-

(1) Docti et deuoti *B*.

(2) Continetur *B*.

(3) Processus libri fratris Johannis Ruusbroec *B*.

(4) Qui incipit Ecce sponsus uenit

add. *B*. In den rand, bij het begin van den tekst, wordt dan nog, in rubriek, herhaald: *Abbreuiatio libri fratris Johannis rusbroec de ornatu spiritualium nuptiarum.*

dor paterne glorie cotidie splendide epulanti¹⁾. Frater .N. sacrosancti gregis ouis morbida inebriari et suffocari ab ubertate domus dei²⁾).

10 Omni habenti dabitur³⁾. Hac sententia aliquantulum animatus, totum quod habeo, ymmo plus quam habeo uobis mitto, non quasi diues indigenti, sed quasi diligens diligenti.

Quod ergo caritas dictauit⁴⁾, et caritas scripsit caritati de caritate, caritas obsecro recipiat in caritate.

15 Pater noster qui in celis est⁵⁾ decorem caritatis nostre nimium concupiscens proprium filium suum ad nos destinavit in hoc exilium, ut eam sibi compararet⁴⁾. Ille quoque pro ea⁷⁾ sicut fidelis nuncius⁵⁾ paupertatem, ieiunia, labores et⁸⁾ contumeliosa uerba, dura <uerbera>⁹⁾, sputa, et iniuriosa incommoda, denique uitam propriam paruipendens sustinuit omnem nostram passionem¹⁰⁾ ut emeret nostram dilectionem. Ob hoc quippe nobis et pro nobis effudit cruorem suum, ut sic in se traheret amorem nostrum.

20 Nemo suam sibi retinere potest caritatem¹¹⁾, qui affectuose consideret mortis illius causalem pietatem. In infinitum namque diligere meruit, quoniam nobis tantam dilectionem aperuit⁶⁾.

Caritatem itaque nostram quam in terris comparauit igno-

(5) Om. B.

(6) Est in celis B.

(7) Om. B.

(8) Om. B.

(9) Uerba A.

(10) Passionem nostram B.

(11) Sibi suam potest retinere caritatem B.

1) Hiermede wordt ons de geadresseerde als niet gewoon mysticus geteekend; want er is minder spraak van de Eucharistie dan van de beschouwing, het *celesti convivio* wijst er reeds op. Denklijk staat de uitdrukking ook in verband met de Ruusbroekiaansche opvatting der hoogste schouwing als deelneming aan het inwendige goddelijke leven. Of Bartholomeus Clantier bijzonder begenadigd was in mystiek opzicht, en dus, van deze zijde, mogelijker wijze de geadresseerde kan zijn, weten wij niet uitdrukkelijk. Beeltsens in zijn *Chronica* zegt niets over zijn inwendig leven. Clantier komt ook niet voor in de *Ephemerides Ordinis*

Cartusiensis. Alleen weten we door Beeltsens, dat hij waardig werd bevonden om het prioraat te bekleeden in het moederklooster te Herne. (Zie E. LAMALLE, S. J. *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle*, Louvain, 1932, blz. 38-39.)

2) Of de Karthuizers zich speciaal een *sacrosancta grex* noemden onder mekaar, en of, ook hierdoor, een aanduiding wordt gegeven, dat de schrijver tot die Orde behoorde, weten wij niet.

3) Vgl. Matth. 13. 12.

4) Ruusbroec spreekt niet van deze liefde van den Vader. *S. I. 103. 26*

5) Gezant.

6) Heeft getoond.

miniosa [f° 186v] passione hanc patri suo super celos deportavit gloriosa ascensione⁷⁾. Ammodo igitur tota conuersatio nostra ibi sit ubi amor cordis et substantia corporis nostri est⁸⁾.

35 ¶ *Nostra conversatio in celis est* ait apostolus⁹⁾, qui se alibi raptum perhibet in tertium celum¹⁰⁾. Non dicit in celo sed in celis, quia triplex est celum in quo¹²⁾ debet fidelis anima¹³⁾ conuersari videlicet humilitas, caritas, claritas¹¹⁾.

In primum impellitur attonita terrore iudicarie potestatis. In secundum ducitur allecta sapore nimie pietatis. In tertium rapitur stupefacta et quasi infatuata, ac sibi extraneata conuictu, et complacito diuine maiestatis¹²⁾.

40 In primo salubriter compungitur. In secundo suauiter ungitur. In tercio deo artissime coniungitur. Beata compunctio. Beatior unctio. Beatissima coniunctio. Voluntas Dei bona¹³⁾ est in compunctione. Beneplacens in unctio. Perfecta in coniunctione.

45 In primo est plenaria remissio peccatorum. In secundo habundantia meritorum. In tercio experientia premiorum¹⁴⁾.

In primo testificatur deus contra ipsam. In secundo dignanter labitur in ipsam. In tercio potenter ad se rapit ipsam.

50 In primo sitit et angustatur. In¹⁴⁾ secundo bibit et inebriatur. In tercio bibitur et incorporatur.

(12) Quod B.

(13) Fidelis anima debet B.

(14) Et in B.

7) Deze gedachte komt niet voor in de *Brulocht*. *S. I. 6.*

8) In en door Christus is onze natuur lichamenlijk ten hemel. De liefde van ons hart is er, als door Hem veroverd en aan den Vader aangeboden.

9) Phil. 3. 20.

10) 2 Cor. 12. 2.

11) Naar analogie met de verheerlijking der gelukzaligen, hier de verheerlijking door de mystieke omvorming, waardoor de ziel wordt « lux in Domino », en die de schrijver noemt de « transformatio in Deum » of de « deifiliatio » door « configuratio Sponso (Verbo) » gelijk verder blijkt (Zie 81, 85 en 90).

12) De echte raptus gelijk vele mid-

deleuwsche spiritueelen dien begrepen als een voorbijgaand, echt vatten der goddelijke wezenheid, is hier wel bedoeld. Andere plaatsen als « ut ipsa sit quod est ipse » (58); « assumpta est in gloria » (124); « pergit in ipsum » (260) enz., wijzen er op.

13) Het is niet duidelijk of we bij *Dei* met een objectieven ofwel met een subjectieven genitief te doen hebben.

In het tweede geval moet men vertalen: Gods vereenigingswil met zijn schepsel komt hier genoegzaam tot zijn recht. En wat volgt moet dan vertaald worden in dezelfde richting.

14) Dit wijst er ook weer naar Ruusbroec's opvatting der hoogste schouwing. De schrijver nam duidelijk geen aanstoot er aan, hij deelt ze.

In primo os suum aperit. In secundo spiritum attrahit. In tercio iubilum ebullit.

In primo statuit eam dominus co[f° 187^r]ram se. In secundo (15)/[B. p. 210] iuxta se. In tercio introduit in se. quoniam seipsum illi aperit, et seipso (16) illam operit.

In primo anima est (17) humilis coram ipso. In secundo deliciosa cum ipso. In tercio liquefacta et redacta (18) in ipsum. Non tamen sic ut ipsa sit ipse, sed sit quod est ipse (15). ipsa ex gratia quod ipse ex natura. Naturis quippe et essentijs ab inuicem sunt discreti (16). *sed voluntatis unitate et coheret*

In primo effundit illa sicut aquam (19) totum cor suum coram illo. In secundo se infundit, perflat (17), et perfluit, et occupat totum cor suum. In tercio a nimietate luminis hoc est (20) ex impetu fluminis qui letificat ciuitatem dei (18), quasi suffocatum deficit et transfunditur totum cor suum in cor dei, et fit deus cor cordis sui. Denuo felix anima in pace dormiat. quia cor suum semper uigilat.

In primo deum cupit. In secundo cupitum capit. In tercio captum sapit. cuius sapor omnia sopit.

¶ O altitudo diuiciarum <sopientis> (21) saporis uel sapientis soporis. O quam incomprehensibilia sunt gaudia eius, et inuestigabiles delicie eius (19). cum anima in illum tripudiantem se sustulerit affectum qui deum uniuersorum dominum non reputat sed dilectum.

De hoc sapore augustinus in libro confessionum (20). « Transcende omnem animum et sape deum. Non enim tangis deum nisi animum transcenderis. quanto minus [f° 187^v] si in carne permanseris ».

Et licet ipsa per se aliquando ymmo semper sit tenebre, hac tamen hora incensi sicut aque gutta uinatur infusa multo

(15) B. Om. A.

(16) Ipso op doorgehaald illo B.

(17) Est anima B.

(18) Radacta B.

(19) Aqua B.

(20) Ho // est B.

(21) Sapientis A.

15) Vgl. RUUSBROEC. *Werken*, I, 239, 20. Zie ook Schoonhovens verdediging van Ruusbroec, hs nr 15129 der K.B. te Brussel, f° 42r « Quibus enim potestas data est filios dei fieri, data est potestas non quidem ut sint deus sed sint tamen quod deus est ». Dit is een citaat uit WILLEM VAN S. THIERRY'S *Epistula ad Fratres de monte Dei*, die ook RUUSBROEC heeft gekend. Vgl.

Migne, P. L. 184, k. 348 B.

16) Vgl. RUUSBROEC Ibid. III, 212, 3.

17) Doorwaait.

18) Vgl. Ps. 45. 5.

19) Vgl. Rom. 11. 13.

20) De tekst is niet uit de *Confessiones*, al komt een gelijke gedachte daar voor, maar naar het commentaar op den H. Johannes, *In Johannis Evang. Tract.* 20, c. 5, n. 11.

p. l. 35. 1562.

uino (21). sic ipsa (22) efficitur lux (23) in domino, optimata in optimo.

Optima quippe ac omnipotens efficitur, quoniam in optimo ac in (24) omnipotentem tota traicitur.

85 Tunc enim tam unissime transformatur in ipsum, ut iam omnino nil sentiat aut curet preter ipsum.

Reliquis temporibus deus loquitur (25) in patribus et prophetis, nouissime autem in hoc predulci momento loquitur ei in filio, et innotescit cum filio (22).

90 Illa quoque defiliatur nupta eidem filio. quoniam facta <omnium> (26) molestiarum completorio simul pausant in hoc dormitorio (23), ihesus scilicet affectuose et sensibiliter in sponse sue memoria. Illa excessiue et configuratiue (24) in sponsi sui gloria. Noctem hanc uertunt in diem. et hec nox illuminatio in delicijs (25). Nec est indigentia sermonis ac pagine (26) in hoc connubiali susurrio christi et anime.

O quam supereffluens auditui eius datur gaudium et leticia in hac paterne maiestatis amica noticia (27). quoniam non uocis sono sed pacis dono loquentem audit illum, *salus tua ego sum* (27b). O quantum gaudium illud est supra quod et preter quod nichil est, quod gaudium ipse deus est.

[B. p. 211] ¶ Egretere anima mea de terra omnis substantie tue, et de cognatione uniuerse creature (28), et ueniens intra in gaudium domini tui, ymmo in gaudium dominum tuum. 105 quod cum metiri non potest (27) comprehensiua ratione, tamen acquiesce illi in dilectione.

Immensitas namque huius que non penalem [f° 188^r] sed gratissimum defectum generare solet intellectui perfectum prolectum efficit affectui. quandoquidem anima infinitatem il-

(22) Ista B.

(23) Om. B.

(24) Om. B.

(25) Ei add. B.

(26) Omni A.

(27) Valeas B.

21) Vgl. BERNARDUS, *De diligendo Deo*, c. 10, n. 28.

22) Vgl. *Imitatio*, III. c. 2.

23) Zinspeling op het kloosterlijk te rust gaan na het *Completorium*.

24) Door omvorming tot gelijkvormigheid.

25) Vgl. Ps. 138, 11.

26) Schriftuurreminiscenties.

27) Gelijk bij Ruusbroec, is hier, door de mystieke omvorming in het Woord, een liefderijk kennend bereiken van de zaligheid des Vaders. Vgl. 69 *In tercio captum (Deum) sapit*.

27b) Ps. 34, 3.

28) Vgl. Ps. 138. 11.

110 lius gaudij non comprehendit (28), sed tamen beatiam eius ydemptitatem raptim apprehendit (29).

Quid est hoc anima mea quid est hoc? Non potes o anima etiam experta (29) exprimere quid sit hoc. sed admiratiue dicere quid est hoc. deus bone quid est (30) hoc.

115 Est quod effari non potest sed nec estimari. cum tamen possit haberi.

Quis estimabit quantum suauitatis conferre soleat unum compunctionis. quid suauitatis oleum unctionis. quid denique felicitatis hoc melleum osculum, illud peruigil et pacatum

120 sompnulum tam inclite coniunctionis (31)?

Non possunt omnes creati spiritus tantum intellectu comprehendere quantum donatur soli anime in (32) extasiuo caritatis apprehendere.

Ibi *absorpta est mors in victoria* (30). et ipsa tunc assumpta
125 est in gloria. Et quid amplius possim (33) inde dicere?

Vere dominus est in loco isto (31).

Si hoc dictum est cum uisus est a remotis dominus innixus scale. multo magis dici potest cum sentitur annexus et <conglutinatus> (34), et infixus anime. Infixus quidem non in limo

130 profundi (32). sed in intimo iocundi.

Testimonia presentie sue credibilia fiunt nimis. cum sic gustatur et uidetur, et possidetur in intimis.

Vere dominus est in loco isto, et in ioco isto. ymmo uerius locus et iocus in domino. quia iam sunt unus spiritus locus et

135 iocus et dominus.

Si quidem *dies diei eructat uerbum* (33). Dies sponsus diei sponse eructat uerbum in mente (35) transfiguratus, apparens ei et loquens de regno dei. Vbi illa cum petro uere potest dicere. *bonum est nos hic esse* (34).

140 Ecce tunc sponsus palam loquitur et nullum prouerbium dicit (35).

(28) Apprehendit B.

(29) Experta etiam B.

(30) Om. B.

(31) Compunctionis B.

(32) Hoc add. B.

(33) Possum *waarschijnlijk uit* possim verbeterd B.

(34) Conglutinus A.

(35) Monte B.

29) Hier spreekt schrijver weer duidelijk zijn eensgezindheid met Ruusbroec uit, omtrent het toppunt der mystieke beschouwing. Het *raptim* slaat hier op den eigenlijken *raptus* (dien Ruusbroec hierbij niet noemt). Vgl. o.a. 48 : *In tercio potenter rapit*

ipsam.

30) 1 Cor. 15, 59.

31) Gen. 28, 16.

32) Vgl. Ps. 68, 3.

33) Ps. 18, 3.

34) Matth. 17, 4.

35) Vgl. Joan. 16, 29.

Qui sunt hij sermones quos conserunt (36) adinuicem dilectus cum (37) dilecta. cum sic in pace in idipsum *coagulatum est sicut lac cor eorum?* (36).

145 Molliti sunt sermones eorum (38) super oleum et ipsi sunt iacula (37). Verba uite eterne habent (38). et uerba eorum uita et spiritus sunt (39).

Ille loquitur dignatione, illa eleuatione. et quicquid ex <sponsi> (39) dignatione sponse influit, hoc ex <sponse> (40) deuotione in sponsum refluit, ut sic per huius dignationis et eleuationis uerbum recipiat deus semetipsum.

[B. p. 212] Quis sapiens et custodiet (41) et intelliget (42) hec (40)?

155 Verbum hoc non subiacet uerborum predicamentis, sed solummodo attingi potest uiuacitate deificate mentis.

Et si quisquam linguarum hominum et angelorum inde loquatur (41), tantillum erit ac si aque gutta de mari afferatur.

Vnde cum ego hoc uerbum uerbis dignis promere non sufficiam, saltem quantum possum inde balbuciam.

160 <Vox Dilecti> O mire dignationis uerbum. cum sponsus non sono sed dono dicit sponse sue,

salus tua ego sum (42). *In caritate perpetua dilexi te, ideo attraxi te miserans* (43), ymmo desiderans. Amica mea, formosa mea, rosa mea, columba mea (44), quid uis ut faciam tibi?

165 Si uis implere desiderium meum, dic mihi desiderium tuum. aperi tuum et experire meum.

Hoc est desiderium meum. ut repleam in bonis desiderium tuum (45).

Pete ergo mente fideli. et quicquid petieris dabo tibi.

170 Si scires quanto (43) me petitio tua refrigeraret. forte non peteres, sed audacter imperares.

Vox dilecte. Domine non possum modo (44) petere quicquam (45) uel saltem cupere. quia eloquium tuum mortifica [f° 189^r] uit me (46).

(36) Conferunt B.

(37) Et B.

(38) Eius : *als in den psalm*, B.

(39) Ponsi A.

(40) Ponsi A.

(41) Custodiens B.

(42) Intelligens hoc B.

(43) Quantum B.

(44) Mihi B.

(45) Quicquid A.

36) Ps. 118, 70.

37) Vgl. Ps. 54, 22.

38) Vgl. Joan. 6, 69.

39) Vgl. ibid. 64.

40) Vgl. Ps. 106, 43.

41) Vgl. 1 Cor 13, 1.

42) Ps. 34, 3.

43) Jer. 31, 3.

44) Vgl. Cant. 2, 10.

45) Vgl. Ps. 102, 5.

46) Vgl. Ps. 118, 50.

- 175 Defecerunt penitus a se caro mea et cor meum ⁴⁷). et exultauerunt in te dominum meum ⁴⁸). Non possum modo pro me esse sollicita, nec turbari erga plurima ⁴⁹).
- Si tibi aliquid deesset, tunc ⁴⁶) amatores tui aliquatinus sollicitari possent. Nunc autem habundas diuitijs. quia desiderabilium omnium redundantia est in te.
- 180 Tu es summum omnium bonorum affectuum ⁴⁷), et omne bonum quod cor excogitare potest tu ipse es. Ergo uera *pax super israel* ⁵⁰). Sed cor quod te nescit numquam requiescit.
- Et quid petam domine?
- 185 Vnam a te petam et hanc requiram ⁵¹), ut ex omni me redigar in seruitutem tuam.
- Nam omnia que tua sunt si mea essent sicut tua sunt, uellem potius illa deserere et mandatis tuis deseruire. quam omnia possidere et tibi non seruire.
- 190 *Deduc me in semita* <m> *mandatorum tuorum* ⁵²), in toto corde exquisiui te ne repellas me ⁵³). quia magis delector in illis quam in omnibus diuitijs ⁵⁴).
- Age ergo ut tota substantia mea cum uniuersis accidentibus suis in eternum ⁴⁸) cedat obsequiis tuis, ne umquam ⁴⁹) parcas laboribus meis, sed potius satisfac desiderio meo, quod certe debes ex promisso.
- Vox dilecti. Ecce tu dilecta, concupiscis mandata mea ⁵⁵), iurans et statuens custodire ea.
- Nunc ergo tibi impero ⁵⁰) quod maxime desidero. ut
- 200 <mecum> ⁵¹) de me uelis uiuere, idest meipsum quasi proprium et cap[B. p. 213]tium ⁵²) et summe quietis nidulum perpetuo possidere.
- Delicie ⁵³) mee sunt esse tecum. ymmo potius esse tuum.
- Ego sum datum optimum, et donum [f. 189^v] perfectum, et si
- 205 aliquid melius me haberem hoc ⁵⁴) tibi darem.
- Vox dilecte. Decepisti me domine et decepta sum.

- (46) *Om. B.* (50) Impero tibi *B.*
 (47) Effectuum *B. Mande las ook* (51) Meum *A.*
 affectuum, *blijkens zijn vertaling* be- (52) Cap//tium *B.*
 gheerlicheneden. (53) Dilicie *A.*
 (48) Ineternum *Hs.* (54) Ipsum *B.*
 (49) Neumquam *Hs.*

- ⁴⁷) Vgl. Ps. 72, 26. ⁵²) Ps. 118, 35.
⁴⁸) Vgl. Ps. 83, 3. ⁵³) Vgl. Ps. 118, 10.
⁴⁹) Vgl. Luc. 10, 41. ⁵⁴) Vgl. Ps. 118, 14.
⁵⁰) Ps. 124, 5. ⁵⁵) Vgl. Ps. 118, 40.
⁵¹) Vgl. Ps. 26, 4.

- Ego optabam ut sic dicam mense tue ministrare. et tu iubes me tecum manducare.
- Sed ecce ego ancilla tua recipio te mihi in predium ⁵⁵) sempiternum. non ut meam repleam indigentiam, sed ut tibi seruem obedientiam, non ut mihi felicitatem adiciam. sed ut famem tue pietatis reficiam, utique non propter meam uoluptatem, sed pure propter tuam uoluntatem. Nam sicut mihi uidentur. tota sollicitudo tua, beatitudo mea.
- 215 Et nunc adiuro omnem spiritum per te conditorem suum, ut cum habeat ⁵⁶) me quasi <quoddam> ⁵⁷) laudabilitatis/ *quoddam* tue speculum, uidens me tantillum uermiculum a te tanto et tam excellenti domino tanta gloria et honore coronatum iubilet tibi mecum.
- 220 Sed quoniam uideo omnem creaturam in rependenda tibi condigna laude deficere. non possum adhuc perfecte quiescere, nisi tu domine retribuas pro me.
- Et quoniam cogitatio omnium angelorum et hominum non ualet digne pro me ⁵⁸) confiteri, tibi saltem reliquie defectus
- 225 eorum festum agant tibi ⁵⁶).
- Si uis ymmo quia iam ex promisso teneris seruare meum imperium, et consummare gaudium. quasi ⁵⁹) pro munere ex me reciproca temetipsum.
- Nam sicut plene beata non essem nisi te haberem. sic nec
- 230 perfecte iusta essem nisi te tibi redderem.
- Sicut te mihi dedit dignatio tua. ita te tibi reddat ⁶⁰) deuotio mea.
- Hec requies mea in seculum seculi. ut ego sim semper mi [f. 190^v]nistra dignationis tue possidendo te. et tu sis adiutor
- 235 deuotionis mee, pro me laudando te. *uoluntate*
- Istud dignationis et deuotionis uerbum est illud manna absconditum quod nemo nouit nisi qui accipit ⁵⁷). et quod nec ipse qui accipit ullo sermone declarare nouit.
- Tunc *absorpta est mors in uictoria* ⁵⁸). et ipse assumptus
- 240 est in gloria. *Soli tamen deo honor et gloria* ⁵⁹). a quo solo tam gloriosa est uictoria.
- Quisquis ergo cupit in delicijs domini tam magnifice ⁶¹) dilatari. studeat prius in suis uisceribus angustiari.
- Illos enim solet dominus ad sue maiestatis contuitum et am-

- (55) *In presidium verbeterd, A. MAN-* (58) Digne *add. B.*
DE vertaalt : besittinghe. (59) Quia *A.*
 (56) *Habeant B.* (60) *Reddit B.*
 (57) *Quiddam A.* (61) *Manifice A.*

- ⁵⁶) Vgl. Ps. 75, 11. ⁵⁸) 1 Cor. 15, 54.
⁵⁷) Vgl. Apoc. 2, 17. ⁵⁹) 1 Tim. 1, 17.

245 plexum sublimer rapere ⁶⁰) quos uidet proprie exiguitatī
considerationem frequenter sapere.

Quaecumque [B. p. 214] anima per diuinam gratiam in hanc
celsitudinem est promotā dicat ex se tota, et dicant omnia se-
cum, *sit gloria domini in seculum* ⁶¹).

250 Tunc dominus letabitur in operibus suis ⁶²). Non in opere,
sed in operibus. non in nostris, sed in suis. uidelicet pietatis
et potentie.

Si una anima haberet coaceruata sibi omnia sanctorum om-
nium merita, diuina dico pietate remota. non tamen posset
255 emere momentaneam dei memoriam, quantum minus merebitur
per se eternam gloriam.

Quod ergo deus in eternam possessionem seipsum tribuit
animabus non est humane dignitatis, sed diuine pietatis.

Quod uero anima a cura omnium que creauit deus aut de-
260 dit [f. 190^v] uel creare aut dare potuit expedita liberaliter per-
git in ipsum, non est humane uirtutis sed diuine potentie.

Deus qui dat et facit mirabilia magna solus ⁶³). ipse sit so-
lus (61) in omnibus et super omnia benedictus in secula secu-
lorum. amen (62).

(62) Deze 3 woorden om. B.

⁶⁰) Hier spreekt weer duidelijk een zelfde opvatting als die van broec. Vgl. o.a. n. 27 en 29.

⁶¹) Ps. 103. 31.

⁶²) Vgl. Ps. 103. 31.

⁶³) Ps. 135. 4.

EEN BEKNOPT JESUS' EN MARIALEVEN

UIT DE XIVe EEUW.

Het gebied der Christo- en Mariologie in de Nederlanden is haast nog onontgonnen grond. Weinig teksten zijn uitgegeven van de vele, die nog handschriftelijk in bibliotheken aanwezig zijn. Men weet hoe het *Leven van Jesus*, het zoogenaamde Limburgsche Diatessaron, interessante problemen op velerlei gebied heeft opgeworpen. Van zulke draagwijdte zijn de andere wel niet. Maar wie 'n schets wil ontwerpen, of 'n studie schrijven over de Nederlandsche vroomheid in den loop der eeuwen, weet, op voorhand, dat hij aan dit terrein vooral zijn aandacht hoeft te wijden: Jesus en Maria overheerschen onze vroomheid algeheel.

Ik meen, dat wij in die ontwikkeling gevoeglijk drie perioden kunnen onderscheiden: wat aan de XIVe eeuw voorafgaat, en wat na de Hervorming is verschenen. Immers de Franciscaansche invloed, die zich van af ± 1325 hier doet gelden (of wat vroeger) heeft een tijdvak afgesloten en 'n ander ingeluid, omdat hij, van meet af aan, zóó grondig (meent men) onderscheiden was van de voorgaande uitingen onzer vroomheid — en na de heftige omwenteling der XVIIe eeuw zijn er weer nieuwe krachten aan 't werk, die, alhoewel het verleden onverloochend bleef, toch als de kenterende oorzaak worden beschouwd van 'n nieuwe oriëntering. De kenmerken, die de drie perioden onderscheiden, verduidelijken, is vooralsnog niet doenlijk, juist omdat wij, ten eerste, niet over voldoende gegevens beschikken, en, ten tweede, omdat wij, op geen gebied, de bronnen hebben opgespoord, om het inheemsche van het vreemde te kunnen onderscheppen. Om zelfs niet eens van de tweede phase (de Franciskaansche, hebben we ze bondigheidshalve genoemd) te gewagen, die voorzeker wel de best vertegenwoordigde blijkt, wie onzer heeft 'n kijk op de eerste of de derde? Wie noemt 'n paar vooraanstaande namen? geeft eenige strekkingen aan, leert ons iets over wederzijdschen invloed? geeft maar bondig weer den inhoud van enkele werken? Maar zelfs de tweede periode, aan wie reeds meer zorg is